

WIKTORIA KUDELA-ŚWIĄTEK

<https://orcid.org/0000-0001-9559-0784>

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Kolekcja sybiracką Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Bibliografia komentowana, wstęp i oprac. Małgorzata Ruchniewicz, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 2020, Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku, t. 1, 520 ss.

Przedmiotem omówienia jest bibliografia do tzw. Kolekcji Sybirackiej przechowywanej w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Stanowi ona jeden z największych zbiorów tego typu w Polsce, a dla obszaru tzw. Ziemi Odzyskanych, na których osiedliły się tysiące osób pochodzących z ziem utraconych przez II RP, jest podstawowym miejscem przechowywania i udostępniania tego typu materiałów źródłowych. Archiwum Naukowe Zarządu Głównego PTL, począwszy od początku lat 90. XX w., gromadzi materiały dotyczące losów Polaków na Wschodzie (na Kresach Wschodnich II RP i w Rosji/ZSRS) w XX w., ze szczególnym naciskiem na okres II wojny światowej i doświadczenie masowych deportacji (zsyłek i wypędzeń) w głąb Związku Sowieckiego. Obecnie zbiór liczy niemal tysiąc wspomnień rękopiśmiennych.

Początkiem zbiorów były materiały zebrane na przełomie lat 80. i 90. XX w. w wyniku konkursu pamiątkarskiego ogłoszonego w styczniu 1988 r. przez Zarząd Główny PTL oraz redakcję wydawanego przez niego dwumiesięcznika „Literatura Ludowa”. Na konkurs można było nadsyłać wspomnienia i materiały dotyczące pobytu Polaków na Syberii, Dalekim Wschodzie, w Kazachstanie oraz na innych tere-

nach Związku Sowieckiego w latach 1939-1956. W ogłoszeniu organizatorzy konkursu zwrócili się do potencjalnych uczestników z prośbą nie tylko o opisanie ich osobistych doświadczeń, lecz i o podanie wszelkich informacji o kontaktach z ludnością tubylczą, innymi grupami etnicznymi, zapamiętanych obyczajach, zesłańczym folklorze, co mieściło się w obrębie działalności naukowej osób związanych z PTL.

Autorka bibliografii, Małgorzata Ruchniewicz, zwraca uwagę na to, że inicjatywa konkursowa została podjęta w ostatnim możliwym momencie, tak wiele osób z tego pokolenia przecież odeszło przed jej ogłoszeniem. Badaczka nadto podkreśla, że „w sytuacji politycznej PRL, ale także w codziennym zabieganiu, troskach bytowych, nie miała szansy przed śmiercią przekazać swej relacji. Tym cenniejsze są materiały, które udało się pozyskać pomysłodawcom konkursu. Dotarcie do Sybiraków nie było zresztą łatwe – z powodów cenzuralnych część pism nie opublikowała zawiadomienia o konkursie”¹.

Tymczasem zainteresowanie społeczne tym przedsięwzięciem przerosło oczekiwania organizatorów. Prace nadsyłało zarówno z Polski, jak i z krajów zachodnich (łącznie otrzymano 343 prace, czyli prawie 60 tys. stron maszynopisu). W kwietniu 1990 r. jury pod przewodnictwem prof. Czesława Hernasa, będącego wówczas redaktorem naczelnym czasopisma „Literatura Ludowa”, przyznało pierwszą nagrodę Janowi Prorokowi za wspomnienia zatytułowane *Skazani na zagładę. Wspomnienia 1939-1945*². Drugą zaś otrzymał Leonard Perepeczko za wspomnienia pt. *W szponach NKWD*³. Zawartość nadesłanych prac była jednak na tyle wysoka, że jurorzy zwiększyli pulę nagród i wyróżnili kolejnych autorów.

Idea tego konkursu rezonowała społecznie pomimo upływu lat od jego zamknięcia. Wielu sybiraków zaczęło wysyłać na adres PTL swoje wspomnienia i materiały z rodzinnych archiwów. Oprócz prac autorskich i źródeł ikonograficznych z domowych archiwów sybiraków w skład zbioru AN ZG PTL we Wrocławiu wchodzi także kwestionariusze badawcze dotyczące deportacji do ZSRS opracowane przez prof. Antoniego Kuczyńskiego, z którymi odwiedzali sybiraków studenci Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Do zbioru zaliczone zostały także kolekcja archiwaliów na temat losów polskich pozyskana w archiwach posowieckich oraz materiały prywatne przesyłane z zagranicy. We wspomnianej kolekcji znajduje się ponadto szereg opracowań naukowych. W niektórych przypadkach do archiwum trafiły również materiały źródłowe, będące efektem akcji prowadzonych w środowisku sybiraków przez nich samych, jak np. relacje zebrane przez koło Związku Sybiraków w Bystrzycy Kłodzkiej (przekazane do tegoż zbioru i Archiwum Wschodniego

¹ Kolekcja sybiracka Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Bibliografia komentowana, wstęp i oprac. M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, Biblioteka Zesłańca, Świadeictwa XX wieku, t. 1, s. 9-10.

² J. Prorok, *Skazani na zagładę. Wspomnienia z lat 1939-1945*, Wrocław 1992, Biblioteka Zesłańca, t. 3.

³ Opublikowane pod innym tytułem: L. Perepeczko, *W łagrach na „saratowskim szlaku”*. Wspomnienia, [posł. i przypisy A. Srebrakowski], Wrocław 1993, Biblioteka Zesłańca, t. 8.

Ośrodka Karta) czy materiały pozyskane przez dr. Czesława Bazana, zajmującego się deportacją do Kraju Narymskiego w 1941 r.

W rzeczy samej, znajdujący się w kolekcji materiał źródłowy jest dość bogaty i różnorodny. Jak podkreśla Małgorzata Ruchniewicz, autorzy relacji różnią się między sobą pod względem poziomu wykształcenia, zawodu, płci, doświadczenia wojennego. Na ogół jednak są to osoby, które wpisują się w kategorię „zwykłych ludzi”. Podkreśla ona nadto, że źródła te cechują wszystkie mankamenty źródeł osobistych: są subiektywne, nielinearne (mające własną chronologię wydarzeń), a nawet niepełne i fragmentaryczne. Czasami nawet nie są wspomnieniami osobistymi, lecz opowieściami o doświadczeniu bliskich. Wielu autorów jednak dołączało własne ilustracje, oryginalne fotografie, zapisane pieśni i poezje powstałe na zesłaniu. Tak duże zaangażowanie osobiste wskazuje także na to, że potrzeba przekazania tych wspomnień dla potomnych czy dla badaczy stanowiła ważny etap w ich życiu⁴.

Zważywszy na wyjątkowy charakter zgromadzonych źródeł i wagę tych wspomnień dla potomnych, poza opublikowaniem kilku wyróżnionych we wspomnianym konkursie prac na łamach „Literatury Ludowej” PTL zdecydował się także na powołanie nowej serii wydawniczej pt. *Biblioteka Zesłańca*. Działa ona z dużym powodzeniem od 1991 r. Wydano dotąd prawie 30 tomów wspomnień i opracowań historycznych, w których przedstawiono życie zesłańców w Kazachstanie, na Syberii, w tzw. obwodzie archangielskim, na Dalekim Wschodzie i w innych rejonach byłego ZSRS. Jednakże tylko 20 z nich to publikacje wspomnień zesłańców z czasów II wojny światowej, pozostałe tomy nawiązują do tematu polskiego Sybiru, ale mają nieco inny zakres tematyczny⁵. Wszystkie natomiast zawierają ważne pod względem merytorycznym posłowania wybitnych specjalistów zajmujących się stosunkami polsko-sowieckimi. Uzupełniają je przypisy objaśniające oraz indeksy nazwisk i geograficzny, są też w tych książkach interesujące ilustracje i zestawienia bibliograficzne. Seria ta upowszechniła niezwykle cenne świadectwa traumy deportacji całej generacji Polaków, które stanowią nie tylko ważne źródło historyczne, lecz także mają ogromny potencjał dla wychowania obywatelskiego następnych pokoleń, dla których pamięć o tym doświadczeniu jest jedynie elementem dziedzictwa historycznego. Warto jednak podkreślić, że ta inicjatywa wydawnicza nie wyczerpała wszystkich możliwości, które daje materiał zgromadzony w Archiwum Naukowym ZG PTL we Wrocławiu. Kolekcja bowiem zawiera nadal wiele materiałów wartych publikacji i udostępnienia szerszemu gronu nie tylko badaczy, lecz także wszystkich zainteresowanych zgłębianiem historii XX w.

⁴ *Kolekcja sybiracka...*, s. 18-20.

⁵ Należy jednak mieć świadomość, że tylko część wydanych w jej ramach tomów stanowią maszynopisy nagrodzone we wspomnianym konkursie pamiętnikarskim i zgromadzone w Archiwum Naukowym ZG PTL. Więcej o tej serii zob.: A. Kuczyński, *Losy Sybiraków w książkach opowiedziane. Dzieje „Biblioteki Zesłańca” i recepcja jej wydawnictwa*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 5/2 (11), s. 265-279; A. Srebrakowski, *Biblioteka Zesłańca. Trwalsza niż kamień*, [w:] Z. Fedus, *Syberia wryta w pamięć dziecka*, Warszawa-Wrocław 1997, *Biblioteka Zesłańca*, t. 17, s. 313-328; *Recepcja działalności Biblioteki Zesłańca w piśmiennictwie krajowym i zagranicznym*, oprac. A. Kuczyński, [w:] Z. Fedus, *op. cit.*, s. 329-338.

Pod względem tematycznym trzon wrocławskiej kolekcji dotyczy losów osób deportowanych z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1940-1941, ale niektóre materiały dotyczą także zesłańców z XIX w., Polaków-obywateli sowieckich represjonowanych w latach 30. XX w., mieszkańców Polski zachodniej deportowanych w latach 1944-1945 czy współcześnie żyjących na Dalekim Wschodzie potomków dawnych polskich zesłańców, czy przesiedleńców. Toteż nie powinien dziwić fakt, że te bogate materiały zostały już częściowo wykorzystane w wielu pracach magisterskich, doktorskich oraz rozmaitych monografiach naukowych, powstających nie tylko we wrocławskim ośrodku naukowym. Natomiast opublikowanie w całości wybranych wspomnień pozwoliłoby rozpropagować całe archiwum na znacznie szerszą skalę niż dotychczas.

Taka idea przyświecała kierownikowi projektu, prof. dr hab. Małgorzacie Ruchniewicz, prof. UW, oraz jej zespołowi (dr hab. Piotr Cichoracki, prof. UW; dr Marcelina Jakimowicz) w realizowanym od roku 2018 projekcie wydania edycji źródłowej tej kolekcji w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki. Zasadniczym celem wspomnianego projektu było zatem powstanie serii wydawniczej, w ramach której czytelnicy otrzymaliby publikacje w formie papierowej i e-booków. Materiał wspomnieniowy, odpowiednio przygotowany przez członków zespołu projektu, tworzy podserię wydawniczą pt. *Świadectwa XX wieku* w ramach serii *Biblioteka Zesłańca*, której wydawcą jest PTL. W zamyśle redaktorów serii jej celem jest wydanie źródeł wspomnieniowych w nowoczesnym naukowym opracowaniu (planowane jest wydanie 15-20 tomów) poprzez opatrzenie ich wstępem przybliżającym autorów, kontekst historyczny, wartość i specyfikę tekstu, wyposażenie ich w przypisy, materiał ilustracyjny, mapy, indeksy. Zgodnie z zamierzeniami zespołu projektowego w serii docelowo znajdą się ponadto teksty prezentujące różne aspekty polskich losów na Wschodzie w niepodległym państwie (życie codzienne, relacje ze społecznościami lokalnymi, praca społeczna), jak i po wybuchu II wojny światowej (doświadczenie zesłańców, więźniów i łagierników po 1939 r., życie codzienne podczas obu okupacji i w pierwszych latach po II wojnie światowej czy działalność polskiego podziemia na Kresach Wschodnich).

Dodatkowym celem projektu jest przygotowanie – na podstawie opracowanej już bibliografii komentowanej – aplikacji pozwalającej użytkownikowi na łatwe wyszukiwanie on-line w bazie danych całej kolekcji potrzebnych mu jednostek archiwalnych. Warto też podkreślić, że dzięki projektowi możliwe było już na jego pierwszym etapie opublikowanie (jako pierwszego tomu serii) recenzowanej tutaj bibliografii komentowanej⁶, a także przygotowanie wersji elektronicznej katalogu rękopisów z kolekcji

⁶ Pierwsze próby opracowania takiej bibliografii prof. Ruchniewicz podjęła na łamach czasopisma „Wrocławskie Studia Wschodnie”, wydając katalog w 11 częściach. Zob. M. Ruchniewicz, *Wspomnienia sybiraków. Bibliografia komentowana zbiorów Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 1999, nr 3, s. 189-219; 2000, nr 4, s. 257-279; 2006, nr 10, s. 221-242; 2007, nr 11, s. 137-165; 2008, nr 12, s. 181-200; 2009, nr 13, s. 109-126; 2010, nr 14, s. 171-186; 2011, nr 15, s. 143-162; 2012, nr 16, s. 191-219; 2013, nr 17, s. 251-264; 2014, nr 18, s. 235-288. Jednak recenzowana publikacja jest znacznie szersza i opatrzona bardziej szczegółowym komentarzem.

Archiwum Naukowego ZG PTL we Wrocławiu, by był dostępny w sieci⁷. W ten sposób kolekcja zyskuje na atrakcyjności i staje się dostępna dla badaczy. Możliwe jest bowiem wykonanie wstępnych kwerend i zaplanowanie pracy z materiałem źródłowym bez konieczności wyjazdu do Wrocławia, co także podkreśla kierownik charakteryzowanego projektu:

Niniejsza bibliografia ma ułatwić pracę studentom, badaczom i wszystkim zainteresowanym, którzy planują korzystanie z nich. Obecnie coraz częściej badane są bowiem pewne konkretne aspekty zesłańczego czy łagrowego życia zorientowane wokół wybranego regionu, okresu, bądź pewnych problemów. Bibliografia dostępna on-line, zawierająca streszczenie przechowywanych w archiwum wspomnień, ma za zadanie ułatwienie wstępnej selekcji materiału⁸.

Warto jednak zwrócić uwagę, że katalog i baza powinny być traktowane jako części jednej całości. Wyszukiwarka on-line zawiera jedynie skróconą charakterystykę wyszukiwanego zbioru, ale jest dobrym narzędziem wyszukiwawczym. Bibliografia komentowana natomiast, dzięki szczegółowym adnotacjom, pozwala jeszcze bardziej zawęzić poszukiwania archiwalne.

Ponadto poprzez projekt, finansowany w ramach programu NPRH, autorzy pragną spopularyzować wśród badaczy, studentów, dziennikarzy i pasjonatów historii wrocławskiej kolekcji ów największy na terenie zachodniej Polski zasób materiałów o losach Polaków na Wschodzie po 1939 r. Jak sądzę, ambicją zespołu projektowego jest także rozszerzenie grupy docelowej na badaczy spoza Polski, stąd pomysł na przygotowanie anglojęzycznej wersji strony projektu⁹. Tym samym mamy do czynienia z adekwatną do współczesnych potrzeb rynku książki naukowej propozycją, której warto przyjrzeć się szczegółowo.

Dotychczas w serii ukazało się sześć tomów wspomnień¹⁰, które przedtem nie były publikowane. Omawiana edycja sama w sobie też stanowi, w pewnym sensie,

⁷ *Wspomnienia sybiraków*, [on-line:] <http://ptl.info.pl/zbiory-archiwalne/zasoby-opracowane/192,Wspomnienia-Sybirakow.html> – 3 XII 2021.

⁸ *Kolekcja sybiracka...*, s. 14.

⁹ *Biblioteka Zesłańca. Świadectwa XX wieku / The Library of the Deportee. Testimonies from the 20th Century*, [on-line:] <http://bibliotekazeslanca.nowa.pl/> – 3 XII 2021.

¹⁰ J. Konopielko, *Wspomnienia 1906-1956*, oprac. P. Cichoracki, M. Jakimowicz, M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 2; J. Wojdyła, *Wspomnienia*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 3; E. Sobota-Grün, *Podróż w nieznanie*, wstęp i oprac. M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 4; H. Łęczycki, *Strzępy wspomnień 1939-1947*, wstęp i oprac. M. Jakimowicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 5. E. Jaroszewicz, J. Sobów, R. Wojnicz, *W podziemiu i za drutami obozów. Wspomnienia z czasów okupacji i powojennych represji (1939-1955)*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, M. Jakimowicz, M. Ruchniewicz, Wrocław 2021, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 6; W. Scheuring, H. Prugar-Scheuring, *Ze Lwowa na wschód. Historia małżeńskiej tułaczki*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Wrocław 2021, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 7. Szerzej na ich temat w: W. Kudela-Świątek, *Człowieczy los... Omówienie serii wydawniczej „Świadectwa XX wieku” wydawanej w ramach „Biblioteki Zesłańca” przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” R. 11, 2021, s. 316-335.

zachętę dla badaczy tematyki do pogłębionych kwerend w zbiorach Archiwum Naukowego ZG PTL we Wrocławiu. Natomiast dzięki wyszukiwarce elektronicznej powstałej w ramach tegoż projektu edytorskiego, a zawierającej krótki opis zawartości źródła, możliwe będzie precyzyjne wykonanie wstępnych kwerend i dokonanie wyboru źródeł rękopiśmiennych przez każdego badacza w zależności od indywidualnych potrzeb.

Bibliografia

- Biblioteka Zesłańca. Świadectwa XX wieku / The Library of the Deportee. Testimonies from the 20th Century*, [on-line:] <http://bibliotekazeslanca.naukowa.pl/> – 3 XII 2021.
- Fedus Z., *Syberia wryta w pamięć dziecka*, Warszawa–Wrocław 1997, *Biblioteka Zesłańca*, t. 17.
- Jaroszewicz E., Sobów J., Wojnicz R., *W podziemiu i za drutami obozów. Wspomnienia z czasów okupacji i powojennych represji (1939-1955)*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, M. Jakimowicz, M. Ruchniewicz, Wrocław 2021, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 6.
- Kolekcja sybiracka Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu. Bibliografia komentowana*, wstęp i oprac. M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 1.
- Konopielko J., *Wspomnienia 1906-1956*, oprac. P. Cichoracki, M. Jakimowicz, M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 2.
- Kuczyński A., *Losy Sybiraków w książkach opowiedziane. Dzieje „Biblioteki Zesłańca” i recepcja jej wydawnictw*, „Niepodległość i Pamięć” 1998, nr 5/2 (11), s. 265-279.
- Kudela-Świątek W., *Człowieczy los... Omówienie serii wydawniczej „Świadectwa XX wieku” wydawanej w ramach „Biblioteki Zesłańca” przez Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” R. 11, 2021, s. 316-335, <https://doi.org/10.26774/wrhm.315>.
- Łęczyski H., *Strzępy wspomnień 1939-1947*, wstęp i oprac. M. Jakimowicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 5.
- Perepeczko L., *W łagrach na „saratowskim szlaku”*. *Wspomnienia*, [posł. i przypisy A. Srebrakowski], Wrocław 1993, *Biblioteka Zesłańca*, t. 8.
- Prorok J., *Skazani na zagładę. Wspomnienia z lat 1939-1945*, Wrocław 1992, *Biblioteka Zesłańca*, t. 3.
- Recepcja działalności Biblioteki Zesłańca w piśmiennictwie krajowym i zagranicznym*, oprac. A. Kuczyński, [w:] Z. Fedus, *Syberia wryta w pamięć dziecka*, Warszawa–Wrocław 1997, *Biblioteka Zesłańca*, t. 17, s. 329-338.
- Ruchniewicz M., *Wspomnienia sybiraków. Bibliografia komentowana zbiorów Archiwum Naukowego przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 1999, nr 3, s. 189-219; 2000, nr 4, s. 257-279; 2006, nr 10, s. 221-242; 2007, nr 11, s. 137-165; 2008, nr 12, s. 181-200; 2009, nr 13, s. 109-126; 2010, nr 14, s. 171-186; 2011, nr 15, s. 143-162; 2012, nr 16, s. 191-219; 2013, nr 17, s. 251-264; 2014, nr 18, s. 235-288.

- Scheuring W., Prugar-Scheuring H., *Ze Lwowa na wschód. Historia małżeńskiej tułaczki*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Wrocław 2021, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 7.
- Sobota-Grün E., *Podróż w nieznanie*, wstęp i oprac. M. Ruchniewicz, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 4.
- Srebrakowski A., *Biblioteka Zesłańca. Trwalsza niż kamień*, [w:] Z. Fedus, *Syberia wryta w pamięć dziecka*, Warszawa–Wrocław 1997, *Biblioteka Zesłańca*, t. 17, s. 313-328.
- Wojdyła J., *Wspomnienia*, wstęp i oprac. P. Cichoracki, Wrocław 2020, *Biblioteka Zesłańca, Świadectwa XX wieku*, t. 3.
- Wspomnienia sybiraków*, [on-line:] <http://ptl.info.pl/zbiory-archiwalne/zasoby-opracowane/192,Wspomnienia-Sybirakow.html> – 3 XII 2021.